УДК 811.161.2`42

Ю.В. Невська

ДИСКУРСИВНІ СЛОВА ЯК СТИЛЕУТВОРЮВАЛЬНА ДОМІНАНТА ЛИСТІВ М. КУЛІША ДО ДРУЖИНИ

У статті проаналізовано природу дискурсивних слів, подано їхню класифікацію; виділено корпус дискурсивних слів в епістолярії відомого драматурга Миколи Куліша, зокрема його листів дружині. Виявлені мовні одиниці досліджено з метою уточнення ознак ідіостилю письменника. Предметом розгляду стала номенклатура, прагматична спрямованість, аргументативна функція дискурсивних слів. Встановлено, що М. Куліш в особистих листах до дружини досить часто вживає дискурсивні слова як частину певних комунікативних стратегій із метою досягнення поставлених прагматичних цілей.

***Ключові слова**: дискурс, дискурсивні слова, партикули, прагматична спрямованість, комунікативний регістр, комунікативна мета.*

Невская Ю.В. Дискурсивные слова как стилеобразующая доминанта писем Н. Кулиша к жене. *В статье анализируется природа дискурсивных слов, их классификации; выделяется корпус дискурсивных слов в эпистолярии известного драматурга Николая Кулиша, в частности, писем, адресованных жене. Выявленные дискурсивные слова анализируются с целью уточнения идеостиля писателя. Предметом рассмотрения становятся номенклатура, прагматическая направленность, аргументативная функция дискурсивных слов. Установлено, что Кулиш в личных письмах к жене достаточно часто употребляет дискурсивные слова как часть определенных коммуникативных стратегий с целью достижения поставленных прагматических целей.*

***Ключевые слова:** дискурс, дискурсивные слова, партикулы, прагматическая направленность, коммуникативный регистр, коммуникативная цель.*

Yuliia V. Nevska. Discourse markers as the style marking feature in M. Kulish's letters to his wife. *The investigation of discourse markers in different types of discourse is rather topical in modern linguistics, as it's the discourse markers that is an important component that creates linguistic identity and, in terms of communicative linguistics, helps to identify the real intentions of the author and the mechanisms of influence on the listener. The article analyzes the nature of discourse markers, their classifications; the corpus of discourse markers in the discourse of epistles by the playwright Mykola Kulish, addressed to his wife, has been selected. The selected discourse markers have been analyzed in order to clarify the writer's idiostyle in his epistolary works. The subjects of study are the nomenclature and pragmatic orientation of discourse markers. It has been established that M. Kulish in his personal letters to his wife often uses discourse markers as a part of certain communicative strategies to achieve the communicative goals determined by the author. Pragmatic orientation of the first group of letters is informing, asking for information, paraphrasing, including «mini-discourses» (discourse in the discourse), which are rich in various types of discourse markers and belong to the publicist style. The former fully meet the communicative goals (provide information, amaze, amuse, calm down etc.). In the second group of letters, though the total amount of discourse markers there is quite large, their range is much poorer, because of the narrowing of communicative tasks.*

***Keywords**: discourse, discourse markers, particles, pragmatic orientation, communicative register, communicative goal.*

На тлі помітного інтересу до дискурсу, його дефініцій, структуризації, систематизації його типів та їхнього різнопланового дослідження все очевиднішою стає необхідність визначення всіх компонентів, структурних елементів, важливих для утворення різних видів дискурсу. *Дискурс* розуміємо

© Невська Ю.В., 2015

http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.32829

як «вербальний продукт креативної, передусім комунікативної діяльності», «наслідок комунікативної діяльності, що став об'єктом інтерпретації реципієнтів» [1: 27]. Засобами створення зв'язності (когерентності) в дискурсі є *дискурсивні слова* (далі – ДС). Дискурсивні слова чи вислови – термін, який з'явився порівняно недавно, пізніше, ніж частково співвідносні з ним терміни морфології (частка, вигук, модальник, сполучник, прислівник, або станівник), синтаксису (вставні слова, вставлені конструкції тощо) та теорії тексту (текстові скріпи) чи дискурсу (дискурсивні конектори, дискурсивні маркери, дискурсивні одиниці). Тому до сьогодні немає чіткого визначення й однозначного розуміння цієї відносно нової категорії, а корпус одиниць ДС, представлений у дослідженнях різних лінгвістів (праці В.В. Виноградова, І.І. Огієнка, К.Л. Кисельової, А. Баранової, В. Плунгян, Є.В. Рахіліної, І. Массаліної, С.Є. Молчанової, Т.О. Космеди, Ф.С. Бацевича, Н.В. Павлик, С.В. Засєкіна, Т.П. Скорикової, С.О. Педченко та ін.), містить деякі розбіжності. Дослідження ДС у різних стилях мовлення, у різних дискурсах є *актуальним*, бо ДС є вагомим компонентом, який створює мовну особистість і з погляду комунікативної лінгвістики допомагає виявити реальні наміри автора і механізми впливу на слухача.

Метою статті є виокремлення корпусу ДС в епістолярному дискурсі листів М. Куліша, їх аналіз та класифікація. Мета зумовлює постановку таких завдань: уточнити термін «дискурсивні слова», уточнити природу ДС, проаналізувати класифікації ДС, виявити корпус ДС в епістолах М.Куліша, адресованих його дружині, здійснити їхню класифікацію та аналіз. Об'єктом дослідження є дискурс епістолярної спадщини М. Куліша. Предмет вивчення – дискурсивні слова та вирази, вжиті в листах М. Куліша до дружини.

Дискурсивні слова – це термін, який дозволяє ширше поглянути на текст, і залучає до теорії створення тексту антропологічний фактор як першорядний; це термін, який виводить текст із рівня класичної, двовимірної лінгвістики на рівень трьохвимірної комунікативної лінгвістики. Н.В. Павлик, аналізуючи дискурсивні слова й вирази в епістолярному стилі української мови, уточнює поняття дискурсивної одиниці в епістолярному мовленні і в результаті розробляє типологію загальнотекстових і специфічних дискурсивних одиниць українського епістолярію як писемної форми мовлення [2:2]. Так, дискурсивною одиницею авторка вважає «будь-яку мовну/текстову одиницю, що набуває комунікативно-прагматичного значення в соціально параметризованій ситуації спілкування» [2:5]. С.В. Засєкін, на відміну від Н.В. Павлик, приймає «вузьке» визначення ДС. Досліджуючи дискурсивні маркери когерентності англомовного діалогічного тексту, він дійшов висновку, що дискурсивними маркерами слід вважати «лише ті одиниці, які сигналізують когерентні відношення між висловлюваннями в дискурсі» [3: 4]. К.Л. Кисельова називає дискурсивними словами «одиниці, які, з одного боку, забезпечують зв'язність тексту і, з іншого боку, найбезпосереднішим чином відбивають процес взаємодії мовця і слухача, позицію мовця» [4: 2], відносячи до дискурсивної лексики частки та функціонально близькі до них слова. Г.М. Крилова, відзначає, що від класичних службових частин мови ДС відрізняє більший ступінь лексичності і функціональний

синкретизм, виявлений у поєднанні функцій декількох граматичних класів слів: прислівника і модального слова, прислівника, частки і сполучника, модального слова й текстової скріпи [5: 5]. Якщо ж брати до уваги частиномовний статус ДС, безперечно, у корпусі ДС найбільше місце посідають партикули. Якщо розглядати ДС з погляду теорії тексту, знаходимо такі співвідносні терміни як (текстові) коннектори, (текстові) скріпи. Автори комунікативної граматики російської мови вважають, наприклад, що всі скріпи несуть у собі «прагматично-комунікативну установку впливу на адресата» [6: 423]. Такої ж думки Т.А. Жукова, яка пише, що «використання мовцем різного роду текстоутворювальних одиниць сприяє сприйманню і засвоєнню тексту читачем» [7].

Вважаємо, що ДС виникають у тексті з декількох причин: уточнення думки; спрямовування її в річище, потрібне мовцю; маркування емоційного стану мовця; маркування «ходу думки» мовця, результатом якого, власне, і є текст (дискурс, до речі, включає як текст – кінцевий продукт мислення та продукування мовлення, так і процес його створення та особливості самовираження, культури, культури мовлення, настрою людини, яка його створює, стилю мови, який ця людина залучає до його створення); вираження психофізіологічних особливостей людини, а саме: рис її характеру, психотипу, психологічного стану, налаштованості, стратегій і тактик спілкування, які людина залучає до вираження власних думок; наявність вад артикуляційного апарату тощо.

Розглянемо дискурсивні слова, вжиті у листах відомого українського письменника Миколи Куліша, які адресовані його дружині Антоніні Куліш: 14 листів, датованих 1925 – 1934 роками (містять більше 120 дискурсивних одиниць) і 48 листів із тюрми і заслання, датованих 1934 – 1937 роками (налічується більше 130 дискурсивних одиниць). Корпус ДС у листах до дружини першого з виділених періодів складає більше як 55 одиниць, що належать до різних лексико-граматичних груп. Частотність уживання різних лексико-граматичних груп ДС складає: питальні частки *(чи(не))* – 8%; ДС, виражені модальниками (*мабуть, може, очевидно*) – до 6 %; частка *ну* в різних відтінках свого значення – близько 7%; означально-видільні частки (*тільки, от тільки, лише, навіть, хоч, хоча б*) – близько 7%; ДС, виражені вигуками на позначення емоцій захоплення, раптового здивування (*ех, ах, ой*), запевнення адресата в чомусь (*їй-богу*), жалю чи суму за чимось (*ех-хе-хе*) – 7%; ДС на позначення доповнення до чогось, що було висловлене раніше, або навпаки, висловлення на додаток до того, що було висловлене раніше (*до речі, до речі кажучи, до того ж, крім того*) – 6%; модальними дієсловами (*(не) могти, повинен, довелося* та ін.) – до 4%; ДС, виражені часткою *таки* або конструкціями з часткою *таки* на позначення ‘справді’ (*все (ж) таки, таки так*) – 4%; вставні слова зі значенням переповідності (*кажуть*) – близько 4%; спонукально-оптативні партикули (*хай, нехай, б (би), якби* та ін.) – 3%; ДС із значенням структурування дискурсу *(головне, єдине, отже* та ін.) – більше 3%; вставні слова *жаль, на жаль* – більше 3%; станівники (*можна, треба*) – менше 3%, партикулятивний комплекс *ось нате* (вказівна частка *ось* та спонукально-оптативна частка *нате)* – вжито одноразово

і т. ін. Наприклад, частка *таки* виступає найчастіше в значенні ‘справді’ і вживається Кулішем у паралельних конструкціях: *Приїхав я до Харкова і довідався – **таки так** комісія, й **таки так** мене ввели в склад цієї комісії* [9: 658]. Частка *ну* найчастіше вживається як питальна на початку питальних речень: ***Ну, як?**, **Ну, а як ти з бандою?*** [9: 661] або в значенні ‘висловлення підсумку до роздумів з приводу чого-небудь’ у значенні *отже*: ***Ну, а все ж таки в море лазив і скупався раз*** [9: 666], ***Ну, а мені, звичайно, з моїм порочком – зась*** [9: 667]. Найчастіше вживаються такі ДС: частки ***чи*** та ***чи не*** в питальних реченнях – разом 10 випадків вживання, ***ну*** – 8 випадків, ***навіть*** – 4 випадки, ***хай, нехай*** – 3 випадки, ***ось*** – 3 випадки, вставні слова ***кажуть*** – 5 випадків, ***може*** – 4 випадки, ***очевидно*** – 4 випадки, ***жаль, на жаль*** – 3 випадки, ***крім того*** – 3 випадки, решту вжито по 1–2 рази (наприклад, *нарешті, звичайно, до речі кажучи, отож, треба, оце* та багато інших).

Корпус ДС у листах до дружини з тюрми і заслання складає більше 35 назв, які належать до різних лексико-граматичних груп. Зафіксовано найчастіше вживання таких ДС: ***чи (не)*** 23 випадки вживання, ***ж, же*** – 11 випадків, ***хай, нехай*** – 7 випадків, ***хоч, хоча (б)*** – 8 випадків, ***тільки*** – 7 випадків, ***мабуть*** – 4 випадки, ***здається*** – 4 випадки, ***ну*** – 3 випадки, ***собі*** – 3 випадки. Як видно, номенклатура ДО, що вживаються в листах М. Куліша до дружини (1925 – 1934), приблизно на 35% ширша, ніж у листах із тюрми і заслання. Проаналізувавши якісний склад ДО у листах М. Куліша із тюрми і заслання, ми дійшли висновку, що близько 18% партикул у них – питальні (***чи (не)***), більше 20% – видільні та підсилювально-видільні (***ж, же; тільки; собі; аж*** та ін.), більше 5% спонукально-оптативних (***хай, нехай*** та ін.***)***. Таке співвідношення свідчить про те, що, перебуваючи в тюрмі, М.Куліш прагнув брати участь у житті родини, знати, що в них усе не так погано, як у нього самого. Частка *чи (не)* часто вживається Кулішем у паралельних конструкціях, завдяки чому ілокутивна сила висловлювання значно зростає: ***Чи** лікується він* [син – Ю.Н.], ***чи** здорова Льоля?* [9: 685], ***Чи** жива і **чи** здорова наша бабушка Поліна Василівна й мої сестри?* [9: 689].

Автор листів постійно акцентував ті тези, які хотів донести до дружини, цьому слугують частки *ж, же, тільки, аж* ..., вставні слова *думаю, головне, насамперед* та ін. Наприклад, у реченні *Учора й сьогодні отримав від вас **аж** два листи* [9: 672] підсилювальна частка *аж* вживається для інтенсифікації кількості, вираженої кількісним числівником *два*. Підсилювально-видільна частка *ж (же)* вживається як поодиноко: *... бо я **ж** знаю, яке у тебе складне матеріальне* [9: 670], *Про що **ж** писати, рідна?* [9: 682], *Про мене **ж** –* [турбуйся – Ю.Н.] *найменше* [9: 690], так й у складі партикулярних комплексів (*що ж, все ж, адже ж* [9: 689]). Так, *що ж до* вживається на позначення повернення до того, про що йшлося раніше, про що відомо й адресанту, й адресату: ***Що ж до** твого наміру прислати мені ще, то мені радісно буде одержувати, якщо я буду певний, що ти не відриваєш від себе й дітей потрібного вам гроша* [9: 688]. *Все ж* знаходимо в прислівниковому значенні ‘все-таки’, ‘і незважаючи на ...’: *Пишеш ти, що грошей нема, ... і **все ж** збираєшся ще прислати мені посилку* [9: 690].

Виходячи із нових обставин та реалій, які відкрилися перед ним у тюрмі, зрозумівши жорстокість радянської державної машини і намагаючись

запобігти потраплянню своїх рідних людей під її колеса та думаючи про необхідність владнати їхнє життя якнайкращим чином, М.Куліш намагався скерувати дії дружини, вживаючи конструкції зі спонукально-оптативними частками *хай, нехай: **Хай** це буде застереженням для наших дітей і **хай** вони ніколи не в'яжуться з націоналістами, **нехай** ідуть тільки одним шляхом – шляхом інтернаціоналізму* [9: 670]; ***Нехай** діти поповнюють свою освіту, якнайбільше читають і не тільки белетристику, а марксистську літературу* [9: 675 – 676].

Письменник хотів подати дружині ідеї щодо подальшого впорядкування родинного життя та участі рідних у його житті, тому в його листах досить часто трапляються предикативні прислівники зі значенням модальності, або станівники *треба, можливо, можна*; модальні слова, або модальники *очевидно, видно, звичайно, може*; вказівні частки *ось, оце*. Куліш не вимагав від дружини багато, бо розумів важке становище сім'ї, тому досить висока частотність вживання часток *тільки, лиш, лише* з видільним обмежувальним значенням*: Знаю **тільки**, що ти одержала мій серпневий лист* [9: 682], *...прошу тебе, рідна, посилай їх* [посилки – Ю.Н.] ***лише** тоді, коли це буде для тебе можливе по твоїх засобах* [9: 685], які акцентують зменшення, звуження ознаки, обставин дії чи діапазону або інтенсивності дії.

У певній синтаксичній структурі з *тільки* в ініціальній позиції + вокативний займенник у другій особі + частка *не* + дієслово в наказовому способі *тільки* вживається для підсилення частки *не*, і тоді відбувається звуження діапазону дії до нуля: ***Тільки** ти не турбуйся передачами...* [9: 670] = 'Зовсім не турбуйся передачами'. А ось у реченні ***Тільки** ти прислала мені й такі речі, що вони зараз мені не дуже потрібні* [9: 672] ДС *тільки* вжито у значенні протиставного сполучника (= *але*), зафіксованому лексикографічно [8: 140 – 141].

В окличному реченні ***Який** я радий, **який** я радий, старушко моя рідна, що ти й діти живі й здорові!* [9: 675] автор вживає питальний займенник *який* у значенні частки на позначення міри якості в інвертованій конструкції. М.Куліш декілька разів вживає складні речення з емфатизованою структурою з часткою *як* у ролі підсилювального компонента в ініціальній позиції: ***Як** я жду від тебе листа, старенька рідна, ти уявити собі не можеш, і **як** я бажаю, щоб ти і діти були живі та здорові* [9: 685], ***Як** я бажаю тобі і дітям здоров'я і добробуту – ти собі уявити не можеш, старенька моя рідна!* [9: 693] СУМ фіксує цю частку в значенні 'дуже, надзвичайно' переважно в окличних реченнях і в комбінації з прислівником на позначення інтенсивності дії (*сильно, добре, ...*) [8: 634]. Кулішеві вдається досягти вищого рівня емфатизації за рахунок еліпсу, коли із конструкції вилучається прислівник. У наведених прикладах маємо зміну порядку частин складнопідрядного речення – висунення підрядного на ініціальну позицію, анафоричне вживання частки *як*, окличну інтонацію, звертання до адресата. Як наслідок, комунікативний регістр з інформативного, наративного змінюється на волюнтивний.

Проаналізувавши кількісний і якісний склад дискурсивних одиниць у листах Миколи Куліша до одного і того ж адресата – дружини Антоніни, представлених двома групами (до в'язниці та у в'язниці), і беручи до уваги різну прагматичну спрямованість листів, ми дійшли певних висновків.

Микола Куліш в особистих листах до дружини часто вживає дискурсивні слова як частину певних комунікативних стратегій із метою досягнення

поставлених прагматичних цілей. Перший корпус листів датований 1925 – 1934 роками. Їхня прагматична спрямованість – інформування, запит про інформацію, переповідання, у тому числі ‘міні-дискурсів’, казок про власні пригоди на відпочинку (дискурс у дискурсі). Стиль цих епістол піднесений, вибрані автором ДС повністю відповідають комунікативним цілям (надати інформацію, викликати здивування, розсмішити, заспокоїти та ін.). Уживання автором міні-дискурсів у листах пояснює велику кількість ДС та їх багату номенклатуру, тому що вказані міні-дискурси мають ознаки публіцистичного стилю, зокрема, вони багаті на різноманітні стилістичні засоби. У другій групі листів, хоча загальна кількість ДС досить велика, їх номенклатура значно бідніша, що пояснюється звуженням комунікативних завдань адресанта до таких: повідомлення про себе, отримання інформації, заспокоєння дружини та скеровування її дій тощо.

Вивчення специфіки дискурсивних одиниць, притаманних інтимному листуванню, може стати складником подальшого дослідження цих одиниць в епістолярії М. Куліша з метою уточнення основних чинників формування ідіостилю письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Космеда Т.А**. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу: монографія/ Т.А. Космеда. – Дрогобич: Коло, 2012. – 372 с. 2. **Павлик Н.В.** Типологія дискурсивних одиниць в українському епістолярному мовленні: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філологічних наук: спеціальність 10.02.01 – українська мова. – Донецьк, 2005. – 22 с. 3. **Засєкін С.В.** Дискурсивні маркери когерентності англомовного діалогічного тексту: когнітивний та прагматичний аспекти: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філологічних наук: спеціальність 10.02.04 – германські мови. – Київ, 2001. – 23 с. 4. **Киселева К. Л.** Инвариантное и вариативное в семантике дискурсивных слов: автореферат дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: 10.02.01: Русский язык. – Москва, 1996. – 21 с. 5. **Крылова Г.М.** Семантико-синтаксические свойства слов-гибридов с обобщающе-ограничительным значением: На материале лексем «в общем, в целом, в принципе, в основном» : автореферат дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: 10.02.01: Русский язык. – Владивосток: 2002. – 26 с. 6. **Золотова Г.А.**, Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. Коммуникативная грамматика русского языка / Г.А. Золотова, Н.К. Онипенко, М.Ю. Сидорова. – М., 1998. – 528 с. 7. **Жукова Т.А.** Фактор говорящего в структуре текстовой скрепы [Електронний ресурс] // Т.А. Жукова / Интернет-журнал «Ломоносов». – Режим доступу: http://nature.web.ru/db/msg.html?mid=1156859&s=121800000. 8. **Словник** української мови: в 11 томах. — Том 11, 1980. — 658 с. 9. **Куліш Микола:** Твори в 2-х томах / М.Куліш. – К.: Дніпро, 1980. – Т. 2. – 878 с.

Невська Юлія Володимирівна – старший викладач, кафедри англійської фонетики і граматики факультету іноземної філології, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Україна, 61168, м. Харків, вул. Блюхера, 2.

E-mail: mrs.yuliya.nevskaya@gmail.com

tel: +066. 2145770, +097. 2458908

http://orcid.org/0000-0001-6512-3595

Nevska Yuliia Volodymyrivna – Senior Lecturer of English Phonetics and Grammar Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Ukraine, 61168, Kharkiv, Bliukhera Str., 2.